

Uygur Sihir Masallarındaki “Kadın” Tipi Üzerine Bir İnceleme* An Analysis of “Female” Figure in Uyghur Magical Tales

Dr. Fatoş YALÇINKAYA*

Özet

Türklerde aile en önemli toplumsal kurumdur. Diğer Türk toplumlarında olduğu gibi, kadın Uygur toplumunda da önemli bir konuma sahiptir. O, anne, eş, sevgili olarak toplumsal yapının ayrılmaz bir unsuru olan ailenin temel direğidir. Buldukları coğrafya ve tarihi koşullar içinde Uygur Türkleri farklı dini yapıları kabul etmek durumunda kalmışlardır. Her farklı din toplumun sosyal değerlerinde değişimlere neden olmuştur. Uygurların Budizm, Maniheizm gibi pasif, barışçıl dinleri kabul ettikleri dönemde kadın eski gücünü kaybedip anaç bir kimliğe bürünmüştür. Dini ve siyasi kargaşaların yaşandığı dönemde kadın geçmişteki sosyal statüsüne tekrar sahip olmuş, bir dönemin anlatılarında sadece evde anne olan kadın, artık savaşçı bir alp tipine doğru evrilmiştir. Uygur masallarında kadın, farklı kimliklerle karşımıza çıkmaktadır. Makalede Uygur masallarında sıklıkla yer alan kadın tipler inceleneyecektir. Anne, üvey anne, sevgili, eş, kız çocuğu, peri, cadı, kempir (yaşlı kadın), dev, yalmavuz vb. tipler Uygur sihir masallarında yer alan kadın tiplerdir.

Anahtar kelimeler: Uygur, masal, sihir, kadın, tip.

Abstract

The Turkish family is the most important social institution. As in other Turkish societies, women have an important position in Uighur society. She, as mother, wife and lover is the main pillar of family which is an inseparable element of social structure. In their geography and historical conditions, Uighur Turks had to accept different religious structures. Every different religion has caused changes in the social values of the society. When the Uighurs accepted passive peaceful

---

*Bu çalışma Fatoş Yalçinkaya tarafından hazırlanan ve Prof. Dr. Alimcan İnyet tarafından yönetilen “Uygur Sihir Masallarının Tip ve Motif Yapısı Bakımından İncelenmesi” adlı doktora tezi esas alınarak hazırlanmıştır.

*Ege Üniversitesi, Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, Türk Halk Bilimi Anabilim Dalı, fatos-yalcinkaya@hotmail.com

religions such as Buddhism and Manichaeism, women lost their former power and got a maternal identity. In the era of religious and political turmoil, the women once again gained their social status as in the woman evolved from only a motherly figure at home in narrations of an era into a warrior hero type. In Uighur tales, women appear in different identities. In this paper, the female types frequently occurring in Uighur tales will be analyzed. Mother, stepmother, darling, wife, daughter, fairy, witch, old woman, giant etc. characters are the characters of women in the magic tales of Uyghur magic tales.

Keywords: Uyghur, folk tale, magic, women, type.

Türk kültüründe aile, en önemli toplumsal kurumdur. Sağlıklı bir toplum ise ancak değerlerini koruyan bir ailenin varlığı ile mümkün olacaktır. Aileyi bir arada tutacak kişi ise kadındır. Türk toplumlarında kadın her zaman değer görmüştür. Bu durum halk bilgisi anlatmalarında da yansımıştır. “*Türk sözlü ve yazılı edebi yaratmalarında kadınla ilgili unsurlar, erkekle ilgili unsurlar kadar çok ve aynı derecede öneme sahiptir*” (Ekici 1999: 10).

Destandan halk hikâyesine, masaldan efsaneye, türküden atasözüne birçok halk bilgisi ürününde oldukça önemli bir yere sahip olan kadın, Mehmet Kaplan’a göre Batı etkisindeki Türk edebiyatında, İslamiyet’ten önce, göçebelik devrindeki *alp tipine* yaklaşmıştır. Kadın, artık tıpkı erkek gibi ata binip savaşan, ok atıp kılıç kullanan bir kahramandır (Kaplan 2006: 39).

Türk kozmogonisini anlatan Yaratılış Destanı’nda, adına en çok rastlanan ulu varlık *Ag Ana*’dır. Yer, gök yaratılmadan önce de var olan hayali gökte doğduğuna inanılan *Ağ Ana*, hayatın başlangıcı olan ne varsa hepsine ruh verendir. Altay Türklerinin inanışına göre Ağ Ana, Tanrı Ülgen’e yaratma gücü ve ilhamı verendir (Beydili 2004: 24). Masalarda kadın oldukça önemli bir yere sahiptir. Adeta masala yön verendir. Gerek olumlu özelliği gerekse olumsuz özellikleriyle masalı sürükleyendir. Kadının masalarda bu kadar baskın bir rol oynamasının temel nedeni masalların ağırlıklı olarak kadınlar tarafından anlatılmasıdır. Doğal olarak kadın kendisini masalın odak noktasına oturtmuştur. Masalarda kadın kahramanlar da erkek kahramanlar kadar etkili olmuştur. Pertev Naili Boratav’ın tespitlerine göre masallardaki kadınlar sağduyulu, iyi yürekli, uysal, çalışkan, doğru güzel kadın tipleridir. Başroller çoğunlukla bu kadınlara verilmiştir. Bu kadınlar üvey annelerin, kıskanç ablaların, kumaların, fesat komşu kızların hışmına uğrarlar. Bu tür sıkıntıları sonsuz bir sabırla aşarlar. Göstermiş oldukları bu sabrın mükâfatı olarak olağanüstü varlıkların işe karışmasıyla, uzun, zahmetli sinama bir gün sona erer, kötü günler biter (Boratav 1992: 15-16).

Umay Günay’a göre masallardaki bazı kadın tipler, kurulu düzenin kendilerine tanıdığı imkânları kabul etmeyen daima daha fazlasını isteyen ve rakiplerini bazen gülünç duruma düşürerek bazen de onları korkunç bir şekilde cezalandırarak istediklerine ulaşan tipleri temsil ederler (Günay 1992: 327-328).

Halk bilgisi ürünleri içinde yaratıldıkları toplumun kültürel kodlarını barındırırlar. Masallar da bu ürünlerin başında gelir. Toplumların değer yargıları yaratmış oldukları ürünlere yansır. Masallar hemen hemen her konuda anlatılabilen ürünler olduklarından yaratıldıkları toplumun birçok kültürel değerini yansıtabilme özelliğine sahiptirler. Halk bilgisi ürünleri onu yaratan icracıların kimliğiyle de yakından ilgilidir. Masallar da genel olarak kadınlar tarafından yaratılmıştır. “*Kadın, var olan kültürün oluşmasında ve devamında hem eğiten hem de eğitilen olarak başkahramandır. Çünkü kadın bir anne ve bir birey olarak nesillerin oluşmasında çok büyük bir etkiye sahiptir. İşte bu nedenle toplumda olduğu gibi kadının masalda aldığı konum da çok büyük önem arz etmektedir*” (Şahin 2014: 53).

Masallardan farklı olarak Türk destanlarındaki kadınlar, genellikle cesur, savaşçı, sorunlara çözüm üretebilen aktif tiplerdir. Masallarda ise kadın bazen aktif bazen de pasif bir tip olarak ortaya çıkar. Uygur sihir destanlarındaki kadınların durumu da böyledir.

Uygur Sihar Masallarında Kadınların Statüleri

Uygur sihir masalları şahıs kadrosu açısından oldukça zengin anlatmalardır. Bu masallarda herhangi bir karakter çok farklı nitelikleri bünyesinde barındırmaktadır. Padişah iyi veya kötü olabilir. Masallardaki hayvanlar kahramana yardım edebilir veya tersine kahramanın düşmanı da olabilirler. Bu farklı nitelikler kadın karakter için de söz konusudur. Uygur masallarında sıkça rastlanan kadın tipler *anne, üvey anne, sevgili, eş, kız çocuğu, peri, cadı, kempir (yaşlı kadın), dev, yalmavuz* gibi farklı sosyal statülere sahip olabilirler. Sırasıyla bu kadın tipleri statülerine göre ele alacağız.

Bu makalede kullanılan örnek masallar 1979-1988 yılları arasında Doğu Türkistan’da Şincang Halk Neşriyatı tarafından “Uygur Hëlq Çöçekliri” adıyla yayınlanan 20 ciltlik seri masal kitaplarından ve 1980-1997 yıllarında yine Şincang Halk Neşriyatı tarafından “Uygur Hëlq Çöçekliri” adıyla yayınlanan on yedi ciltlik seri masal kitaplarından alınmıştır.

Anne

Masaldaki anne genellikle olumlu bir karakterdir. Çocukları ve eşi için her türlü fedakârlığı yapan, her türlü cefayı çeken kadındır. Genellikle pasif bir tip-

tir. Fakat bazı masalarda masalın asıl erkek kahramanından daha aktif, daha cesur ve daha girişkendir.

Bazı masalarda öz anne ölmez ve masal boyunca varlığını hissettirir. Kahramana yol gösterir, onun için emek harcar ve onu güç durumlardan kurtarır. *Şehzade ile Albastı* (Kılıç Batur 2006: 303-307) masalında şehzade, albastının isteği üzerine annesini öldürüp onun kalbini alıp albastıya götürür. Kadının kalbi dile gelip şehzadenin albastı tarafından aldatıldığını söyler ve albastı ile savaşıp oğlunu kurtarır. Fakat şehzade dayanamayıp ölür. *Cadının Ölümü* (UHM¹ 4, 1999: 156-169) adlı masalda ise cadı, Şehzade Zar'ı ve onun çevresindekileri eşeğe ve ata dönüştürür, masalın sonunda Şehzade Zar'ın annesi oğlunu ve diğer kişileri kurtarır.

Yukarıda vermiş olduğumuz bu iki örnek dışında, Uygur sihir masalarında genellikle öz anne pasif bir durumdadır. Bazı masalarda sonuna kadar yer alır ama hep geri plandadır. Öz annenin ölmesi bazı masaların kırılma noktasını oluşturur. Öz annenin ölümüyle olumsuz bir tip olan üvey anne masala dâhil olur ve kahramanın asıl yolcuğu o zaman başlamış olur.

Üvey anne

Üvey anne masala çoğu zaman öz annenin ölümü sonucu dâhil olur. Masalardaki kötü karakterdir. Masala hareket katan, kahramanın evden uzaklaşmasına sebep olup onun yeni bir maceraya atılmasına sebep olandır. Üvey anne, masalın başkahramanına zarar veren, kahramanın evden kovulmasına sebep olan, ona iftira atan ve onu ya da onun sahip olduğu değerli şeyi yok etmeye çalışan entrikacı ve olumsuz bir tiptir.

Carl Gustav Jung'un *anne arketipinin* iki farklı özellikte ele almaktadır. Dışının sihirli otoritesi; aklın çok ötesinde bir bilgelik ve ruhsal yücelik; iyi olan, bakıp büyüten, taşıyan, büyüme, bereket ve besin sağlayan; sihirli dönüşüm ve yeniden doğuş yeri; yararlı içgüdü ya da itki; bu özellikler öz anneyi tanımlarken gizli, saklı, karanlık olan, uçurum, ölümler dünyası, yutan, baştan çıkaran ve zehirleyen, korku uyandıran ve kaçınılmaz olan ise kötü olanı, üvey anneyi tanımlamaktadır (Jung 2005: 22).

Peri Kızı ile Taz'ın Hikâyesi (Ejderha Yiğit 2006: 192-213) adlı masalda üvey anne çocuğa o kadar kötü davranır ki çocuk sonunda evden kaçır. *Yarıl Taşım Yarıl* (2006: 320-333) masalındaki üvey anne Aynur'a çok kötü davranır ve onun bütün taliplerini geri çevirir. Aynur'u kendi oğlu ile evlendirmek ister, bu yüzden Aynur evden kaçır.

---

¹ UHM: Uygur Halk Masalları.

Kız kardeş/ Kız Çocuğu

Genellikle olumlu bir tip olarak ortaya çıkar. Çoğu zaman pasif bir tiptir. Bazı masalarda aktif rol alır ve erkek kardeşlerinin yapamadığını yapar, imkânsız olan zor görevleri yerine getirir ve zor durumda olan aile fertlerini kurtarır. *Batur Kız* (Sevgi Maskesi 2006: 49-47) masalında adamın küçük oğlu ticaret yapmak için evden ayrılır ve bir daha geri dönmez. Adam küçük oğlunun derdiyle ağlayıp kör olur. Adamın evde kalan beş oğlu babalarına ilaç bulmak için yola çıkarlar ama eli boş geri dönerler. Adamın bir kızı vardır. Kız ağabeylerinin bulamadığı ilacı aramak için yola çıkar ve sonunda bularak eve döner.

Eş / Sevgili

Masallardaki eş hem olumlu hem de olumsuz karakter olarak ortaya çıkar. Olumlu özellikler sahip olan eş (Kadın) kocasına sadıktır. Bunun dışında olumsuz özelliklere sahip eşler de vardır. Kocalarını aldatan kadınlar bu gruba girer.

Genellikle masal kahramanı evden bir eşin eksikliği nedeni ile ayrılır. Yolda birçok macera yaşar ve sonunda aradığı sevgiliyi bulup geri döner. Masalın erkek kahramanı bu kızı ya rüyasında görür, ya resmini görür ya da güzelliğinin namını duyar. Onu bulmak için türlü cefalar çeker, birçok sınavdan geçer ve sonunda ödül olarak sevdiği kızı alır.

Melike Kanhor Hikâyesi (UHM 1999: 291-305) masalında şehzade resmini gördüğü kızı âşık olur. Onu aramak için yola çıkar. Bin bir zorluk çektikten sonra onu bulur ve onunla evlenir.

Uygur Sihir Masallarında Kadın Tipleri

Olağan Kadın Tipleri

Masal kahramanın âşık olduğu, günlük hayatta karşılaşılan kadın tipleridir. Bunlar her ne kadar günlük hayatta karşılaşılan tipler olsalar da genellikle üst tabakaya ait insanlardır. Padişah, şah, bey, tüccar vb. kişilerin kızlarıdır. Bunlarla evlenen yiğitler de ya bunlarla aynı statüye sahip kişilerdir ya da alt tabakaya mensup kişilerdir. Alt tabakaya mensup kişiler olmalarına rağmen bu kişiler cesur, iyi niyetli, ahlaklı kahramanlardır.

Olağanüstü Kadın Tipleri

Masalarda iyi şekilde ortaya çıkarlar. Hem olumlu hem de olumsuz tip olarak. Olumlu özelliğe sahip kadınlar kahramana çıkmış olduğu zorlu yolculukta yardım edenlerdir. Olumsuz tipler yani düşmanlar ise kahramana tuzak kurup onu engellemeye çalışanlardır.

Olağanüstü Olumlu Kadın Tipler

Periler, masalarda genellikle kahramana yardım eden olumlu tiplerdir. Uygur sihir masallarındaki *periler* çeşitli hayvanların suretine bürünerek (Kurt, maymun, yılan, güvercin vb.) ya da bitki şekline girerek (gül vb.) kahramanın karşısına çıkarlar. Kahraman sabır, iyi niyet ve cesareti sonucunda karşısına çıkan sınavları aşar ve hayvan, nesne ya da bitki suretindeki bu peri kızlarıyla karşılaşır onlarla evlenir. Bazı masalarda ise masal kahramanı bu perileri zorla elde eder. Mitolojiye göre, perilerle meleklerin buldukları yerler; gökler âlemi ile dünya üzeridir (Uraz 1994: 110). *Kurt Kız* (Yarıl Taşım Yarıl 2006: 55-68) masalında peri kurt donunda yiğidin karşısına çıkar ve sonunda insan suretine bürünerek yiğitle evlenir. *Maymun Kız* (UHM 3 1999: 29-37) maymun suretindeki kız güzel bir kıza dönüşerek yiğitle evlenir.

Üremelerin haznesi ve kozmik sembolü olan su sihirli ve şifa veren öz cevherdir. O, tedavi eder, canlandırır, ölümsüzlük verir. Tarih öncesinden beri su tektir ve kadın üremenin antropokozmoloji dairesi olarak kabul görmektedir (Burnakov 2013: 11-13). Masallardaki güvercin suretindeki periler yüzmek için soyunurken yakalanır. Soyunup kadına dönüşünce kahraman onu yakalayıp onunla evlenir. Masaldaki güvercin donundaki peri suyla bağlantısını koparmamış arkaik dişi ruhtur. *İhtiyar Balıkçı ile Su Perisi* (Ejderha Yiğit 2006: 104-113) masalında balık şahı serbest bırakan ihtiyar balıkçı ödül olarak Su Perisi'ni alır. Su Perisi onu gençleştirip padişah yapar.

Çok sayıdaki mit ve söylencede yarı tanrısal kadın ya da peri, yolculuğu boyunca kahramanın geçireceği sınamalarda ona yardımcı olur ve onu eğitir (Eliade 1999:105).

Perizat Kız (UHM 8 1988: 280-285) masalda yiğit gölde yıkanan peri kızının güvercin kıyafetini çalar ve onunla evlenir. Peri Kızı dönüş yolunda kahramana yardımcı olur.

Olağanüstü Olumsuz Kadın Tipler

Masal kahramanı bir eksiklik nedeniyle evden ayrılır. Yolda çeşitli sınavlardan geçer. Onları çeşitli sebeplerden dolayı engellemek isteyen bazı olağanüstü olumsuz tipler vardır. Uygur sihir masallarındaki olağanüstü olumsuz kadın tipleri olarak karşımıza ise kempir, yaşlı kadın (momay), cadı, yalmavuz ve dev karısı çıkar. Bunları türlü hile, efsun, sihir ve büyü ile kahramanı engellemeye çalışan olumsuz karakterlerdir. Engelleyen kadın tipleri genellikle aşk konulu anlatmalarda ortaya çıkarlar. En fazla aşk temi üzerine kurulan halk hikâyelerinde aktif rol alırlar.

Uygur sihar masalların ortaya çıkan en baskın, iki olağanüstü olumsuz kadın Yalmavuz ve devdir. Yalmavuz bazı masallarda *yedi başlı dev* adıyla anılır. Alimcan İneyet’e göre; yalmavuz, anaerkil dönemde yaşamış önemli bir tanrıça veya savaşı kadın olması ve daha sonraki tarihi süreçte kötülenerek canavara, cin, şeytan veya deve dönüştürülmüş olması muhtemeldir (İneyet 2007: 21-22). *Zirek* (UHM 2006: 249-267) masalında, yalmavuz Zirek ve ağabeylerini tuzağa düşüren ve insan eti yiyen bir varlıktır.

Korkunç bir yaratık olan yalmavuz Uygur masallarında kahramana zarar veren olağanüstü düşmandır ve genellikle yedi başlı olarak tasvir edilir. *Ayı İslam* (Hüvey Batur 2006: 127-136) masalında Yalmavuz Ayı İslam’ın arkadaşlarını döverek onların bütün yiyeceklerini yer. Ayı İslam onun altı başını keser, Yalmavuz yedinci başıyla kaçıp yeraltındaki mekânına gider.

Altın Kılıç (UHM 2 1999: 153-160) masalında Yalmavuz, yiğidin sihirli kılıcını hile ile satın alır. Yiğidin sarayını ve karısını sihirli kılıç yardımıyla kendi mekânına götürür.

Masallarda yalmavuzun sihar ve büyü yapma özellikleri barındırdığı da belirtilir. *Zilli Tavşan* (UHM 20 2000: 148-167) masalında yalmavuzun efsunladığı iğde ağacının meyvesini yiyen kendi ayaklarıyla onun mekânına gelir. Ayrıca yalmavuz yol üstündeki bütün bulakların suyunu da efsunlamıştır. Bu sulardan içenler leopara, kurda, tilki ve tavşana dönüşürler.

Alimcan İneyet, yalmavuz ve dev arasında yakın bir ilişki olduğunu ve bu yüzden de zaman zaman birbirine karıştırıldığını söyler. Aslında Yalmavuz ile dev aynı aileye mensupturlar. Yalmavuz yalnız Türk mitolojisinde görülürken dev bütün dünya mitolojisinde görülebilir. Türk mitolojisinde dev gibi kötü ruhların ortaya çıkması, yeraltı dünyasının hâkimi Erlik Han’la ilgilidir (İneyet 2007: 60- 63). Devın yeraltı ile bağlantısı masallarda da devam etmiştir. Kaçırıldığı kızları ya da çaldığı nesnelere yeraltındaki mekânına götürür. *Sihirli Elma* (Kılıç Batur 2006: 255-284) masalında dev, padişahın ömür uzatan sihirli elmalarını çalar. Dev ve diğer dev kardeşleri farklı ülkelerdeki padişahların üç kızını da kaçırlar.

Masallardaki bir diğer olumsuz tip ise cadıdır. O da tıpkı dev gibi sihar ve büyü yapabilen bir tiptir. Cadı, yalmavuzun biraz daha insanlaştırılmış şeklidir. Cadı daha çok yalmavuzun büyücülük karakterini muhafaza etmiştir (İneyet 2007: 66). *Ak Bekeş ve Boz Yiğit* (Yarıl Taşım Yarıl 2006: 166-205) masalında cadı Boz Yiğit ile onun karısı Ak Bekeş’i aldatıp onların çocuklarını uçan süpürgesine bindirerek alıp kaçıır. Boz Yiğit’in öldürülmesine, Ak Bekeş’in de intihar etmesine sebep olur.

Kempir ve momay (yaşlı kadın),Uygur sihir masallarındaki olumsuz kadın tipleridir. Kahramanı zor duruma düşürmek, ona zarar vermek isteyen diğer olumsuz tiplere yardımcı olan kadın tipleridir. Zeki, hilebaz ve entrikacıdır. *Mestan Kempir* (Bulbulgoya 2006: 18-40) adlı masalda kempir, padişahın hatunlarına yardım edip yeni doğan bebekleri annesinden alıp dağa bırakır. Onların yerine ise iki köpek eniğini bırakır. Kadına köpek yavrusu doğurdu diye iftira atılır.

Uygur Sihir Masallarındaki Kadın Tiplerin Öne Çıkan Karakter Özellikleri

Uygur masallarında bazı kadın tipleri olumlu karaktere bazı kadın tipleri ise olumsuz karaktere sahiptirler. *Karakter, çevrenin ve yetiştirilmenin etkisi altında gelişmiş, öğrenilmiş tutumlardır, dolayısıyla zamanla değiştirilebilecek özellikler içerir* (Sayın ve Aslan 2005: 276). Masalarda çoğunlukla olumlu karaktere sahip kadınlar yer alır. Olumsuz karaktere sahip kadınların masallardaki asıl rolü, olumlu özelliğe sahip kadın kahramanının özelliklerini pekiştirmek, masalı sürüklemek ve verilmek istenen mesajın kalıcı olmasını sağlamaktır.

Olumlu Özelliklere Sahip Kadın Tipi

Masalların işlevlerinden biri de toplumu eğitmek ve gelecek nesilleri gelecek, görenek ve ahlaksal değerlerden haberdar etmektir. Eğitim işlevi bazı masalarda oldukça baskın bir unsur olarak ortaya çıkar. Mesaj masalarda yer alan olumlu ve olumsuz tiplerin çatışması üzerinden verilmeye çalışılır. Masallardaki olumlu tipler, dürüst, ahlaklı, fedakâr, akıllı gibi bazı karakteristik özelliklere sahiptirler.

Ahlaklı Kadın Tipi

Bu tip kadınlar, eşlerine sadık, sabırlı kadınlardır. Genellikle topluma verilmek istenen mesajı pekiştirmek için kullanılırlar. *Ak Bekeş ile Boz Yiğit* adlı masalda Boz Yiğit'in karısı Ak Bekeş, Çalakararak askerlerinin eline düşmemek için intihar eder. *Hezim ile Cadı* (UHM 19 2000: 146-167) adlı masalda Perizat kötü niyetli padişahın eline düşmemek için onu aldatıp kaçır. Uygur masallarındaki ahlaklı kadınlar eğer peri değillerse kötü niyetli insanlardan kaçarak, kılık değiştirerek ya da intihar ederek kurtulurlar. Eğer bu kadınlar peri iseler genellikle güvercin donuna girerek kaçıp kurtulurlar.

Akıllı Kadın Tipi

Bu kadın tipi kadının erkekten eksik kalır yanının olmadığını göstermek için kullanılır. Bu kadın tipi, masalarda zor durumda kalan babalarını kurtaran kız çocukları, kocalarını kurtaran eşler ve sevgililerini kurtaran sevgili olarak ortaya çıkarlar. Bunlar, erkeklerin çözemediği bilmeceleleri hemen çözebilen, problemlere pratik çözümler bulabilen kadınlardır. *Melike Aytila ile Şehzade Reveydullah* (Kılıç Batur 2006: 217-254) masalında vezirin kızı Aytila oldukça zeki bir kızdır. Padişahın babasına vermiş olduğu pireyi öldürmeden yıllarca besleyebilmenin yolunu babasına söylemiştir.

Fedakâr Kadın Tipi

Kocası, babası, çocuğu ve ailesi için kendini feda eden kadın tipidir. Her türlü cefayı çekmeye hazır, her sıkıntıyı göğüslemeye gönüllü kadın tipidir. Uygur sihir masallarında genellikle bu tip kadınlar kaybolan kocalarını aramaya çıkarlar. Bu arayış sırasında ayaklarına demir ayakkabı giyip ellerine demir asa alırlar. Demirden olan bu ağır nesnelere, kadının yolculuğunun ne kadar zor olduğunu gösteren motiflerdir. *Ejderha Yiğit* (Ejderha Yiğit 2006: 41-51) masalında kocasının kaybolmasına sebep olan kadın bin bir güçlkle kocasını bulup kurtarır. *Minku Batur* (Bulbulgoya 2006: 138-200) masalında, Minku Batur yenilmek üzereyken karısı erkek kıyafetlerini giyinip tulparına binerek kocasının yardımına yetişir ve düşmanları yener. Buradaki kadın tam bir *alp tipi* kadındır.

Cadının Ölümü (UHM 4 1999: 156-169) adlı masalda, Şehzade Zar'ın annesi gelip cadının eşeğe dönüştürdüğü oğlunu kurtarır. Kadın cadıyı eşeğe dönüştürür ve onun hayvana dönüştürdüğü insanları da asıllarına döndürür.

Cesur Kadın Tipi

Bu kadın tipi genellikle kendi kararlarını kendi verebilen aktif bir tiptir. Seçimlerinde özgür ya da kendisine sunulana kabul etmeyecek kadar cesurdur. Bazen er meydanında eşyle omuz omuza savaşır, bazen savaş alanında yenilmek üzere olan kocasını ölümden kurtarır. Ağabeylerinin bulamadığı ilacı bulup getiren, cadının sihrini bozup oğlunu, sevgilisinin sihrini bozup onu devlerin elinden kurtaran kadındır. Babasının veya annesinin gösterdiği kişi ile evlenmeyi reddeder ya da evden kaçır.

İdikut Dağı Hakkında Rivayet (UHM 19 2000: 99-109) adlı masalda kabile reisinin kızı babasının bütün itirazlarına rağmen kel bir çoban olan Nizamtay ile evlenir. *Yarıl Taşım Yarıl* (Yarıl Taşım Yarıl 2006: 320-333) masalındaki Aynur, üvey annesinin bütün baskısına rağmen üvey erkek kardeşiyle evlenmeyi reddedip evden kaçır. *Melike Aytila ile Şehzade Reveydullah* (Kılıç Batur, 2006:

217-254) masalında Aytilla, Cadı Him ile evlenmeyi kabul etmeyip evden kaçar. *Batur Kız* (Sevgi Maskesi 2006: 49-47) masalında kız ağabeylerinin bulamadığı ilacı bulup getirir, cadının ejderhaya dönüştürdüğü ağabeyini de kurtarır. *Minku Batur* (Bulbulgoya 2006: 138-200) masalında, Minku'nun karısı savaş meydanında öldürülmek üzere olan kocasını savaşarak düşmanın elinden kurtarır.

Bu tip kadınlar, alp tipi kadın grubuna girer. Bunlar aktif, kendi kararlarını kendi verebilen, cesur ve savaşçı tiplerdir.

Olumsuz Özelliklere Sahip Kadın Tipi

Masalın işlevlerinden biri toplumu eğitmektir. Toplumdaki bozulmaları anlatmak için olumsuz tiplere ihtiyaç vardır. Bu olumsuz tiplerin masallardaki en önemli işlevlerinden biri masaldaki olumlu tiplerin varlığını pekiştirmektir. Ahlâklı bir kadının değeri ancak onun zıttı olan ahlâksız bir kadını göstermekle daha pekişir. Dinleyicileri gerçek hayatta da var olan bu olumsuz tiplerden haberdar etmek ve bunların yardımıyla olumlu tiplerin varlıklarını güçlendirmek ve iletilmek istenilen mesajı daha etkili kılmak hedeflenmiştir.

Ahlaksız Kadın Tipi

Masalarda kocasına ya da sevgilisine ihanet eden kadın tipidir. Toplumdaki ahlaksal bozukluk ve bunun doğuracağı sorunlarla ilgili mesajlar bu kadınlar üzerinden anlatılır. Bunlar ihanet eden, kötü karakterli kadınlardır. Genellikle de ihanetleri ölümle cezalandırılır. *Baki'nin Söz Satın Alışı* (UHM 8 1988: 44-48) adlı masalda tüccarın karısı Baki'ye âşık olur, aşkına karşılık bulamayınca da Baki'ye iftira atar. *Sevgi Maskesi* (Sevgi Maskesi 2006: 334-358) adlı masalda padişah, vezir, çiftçi ve oduncu karıları tarafından aldatılırlar. *Perizat* adlı masalda annesinin ahlaksızlığını gören Enver evi terk eder.

Kıskanç Kadın Tipi

Bu gruba anne, üvey anne, kız kardeş, kuma, cadı, yaşlı kadın, yalmavuz vb. kadınlar girer. Bunlar masaldaki entrikayı sağlayan kadınlardır. *Geyik Sultan* (Yarıl Taşım Yarıl 2006: 69-93) masalında padişahın büyük hatunu küçük hatunu kıskanır ve ona efsunlu bir şerbet verip onu geyiğe dönüştürür. *Yarıl Taşım Yarıl* (Yarıl Taşım Yarıl 2006: 320-333) adlı masalda padişahın büyük hatunu hamile kalan Aynur'u kıskanır ve onu nehre atar. *Mestan Kempir* (Bulbulgoya 2006: 18-40) masalında padişahın büyük hatunları küçük hatunun yeni doğan bebeklerini ortadan kaldırırlar.

Yalancı Kadın Tipi

Yalan, masalarda genellikle bir entrika unsuru olarak kullanılır ve masal kahramanının evden ayrılmasına sebep olur. Masalarda ağırlıklı olarak yalan söyleyenler kadınlardır. Bu kadınlar, masal kahramanına zarar vermek isteyen, onu kıskanan kadın tipleridir. Yalandan hastalanan üvey anne, iftira atan kuma ya da kız kardeş bu gruba giren kadınlardır. *Tüccarın Oğlu* (UHM 4 1999: 259-275) masalında üvey anne, üvey oğluna zarar vermek için hasta numarası yapar ve kocasının oğluna ait kara taşı kesmesini ister. *Yarıl Taşım Yarıl* (Yarıl Taşım Yarıl 2006: 320-333) masalında padişahın büyük hatunu geyiğin her şeyi gördüğünü anlar ve onu ortadan kaldırmaya karar verir. Hasta numarası yapıp geyiğin kesilmesini ister. *Zilli Tavşan* (UHM 20 2000: 148-167) masalında padişahın büyük hatunu yalancının ortaya çıkmasından korktuğu için zilli tavşanı öldürmek ister.

Sonuç

Uygur sihir masalları, farklı tarihi süreçlerden geçmiş ve zaman içinde zengin bir şahıs kadrosuna sahip olmuştur. Masallardaki kahraman kadrosu da bu zenginlikten pay almıştır. Çocuklardan padişaha kadar uzanan erkek kahramanın karşısında daha zengin bir kadın karakter kadrosu yer almaktadır. Bunun nedenlerinden biri, masal anlatıcılarının genellikle kadın olması ve masalın her aşamasına kendi kimliğini koyması olarak düşünülebilir. Diğer bir neden ise masalda erkeğin etken ama durağan bir rol üstlenmiş olmasıdır. Kadın anaç kimliğinden ailesini, eşini kurtarmak için alp kimliğine geçebilmektedir. Başarıya ulaştıktan sonra tekrar toplumun ona biçtiği anne rolüne geçebilmektedir. Bir diğer neden ise genellikle mitik tiplerin kadın merkezli algılanması olmalıdır.

Uygur sihir masallarında kadın bazen aktif bazen de pasif bir karaktere sahiptir. Olumlu özelliklere sahip *aktif kadın* (anne, sevgili, eş, kız kardeş, kız çocuğu vb.) genellikle cesur, sabırlı, fedakâr, ahlaklı ve savaççı özelliğiyle ön plana çıkarken, olumsuz özelliklere sahip aktif kadın (üvey anne, hain kız kardeş, hain sevgili, hain eş, cadı, dev, yalmavuz, periler vb.) ise kurnazlığı, hilebazlığı, acımasızlığı ve ahlaksızlığı ile öne plana çıkmaktadır. *Pasif kadınlar* ise genellikle anne, kız kardeş, eş ve sevgili olarak ortaya çıkmaktadırlar.

Uygur sihir masallarında yer alan “Yedi Başlı Yalmavuz, dev, peri” vb. olağanüstü tipler geleneksel tipler olup Uygur sihir masalları dışında Uygur destanlarında ve halk hikâyelerinde de karşımıza çıkmaktadır. Sonuç olarak bu olağanüstü tipler ve diğer kadın tipler Uygur sözlü geleneğinde süreklilik arz etmektedir.

KAYNAKÇA

- 📖 Bascom, William. "Folklorun Biçimleri: Nesir Anlatılar." Çev. Nur Aktaş ve ark. *Halk Biliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar*. Ankara: Millî Folklor (2006): 113-132.
- 📖 Bayat, Fuzuli. *Türk Mitolojik Sistemi (Kutsal Dışı- Mitolojik Ana, Umay Paradigmasından İkel Mitolojik Kategoriler İyeler ve Demonoloji) II. Cilt*. (2. Basım). Ankara: Ötüken, 2012.
- 📖 Beydili, Celal. *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*. Çev. Eren Ercan. Ankara: Yurt Kitap, 2004.
- 📖 Boratav, Pertev Naili. *Zaman Zaman İçinde*. İstanbul: Adam, 1992.
- 📖 Buğa Mozaylaptu Uyğur Hëlğ Çöçekleri. Pılanlıguçılar: Abdurahim Ebey; Eħmet Emin. Urumçi: Şincan Hëlğ Neşriyatı, 2006.
- 📖 Bulbulgoya Uyğur Hëlğ Çöçekleri. Yay. Haz. Abdurahim Ebey ve Eħmet Emin. Ürumçi: Şincang Halk, 2006.
- 📖 Burnakov, Aleksey Venariy. "Hakasların Geleneksel Dünya Tasavvurlarında Su İyesinin Dışıl Başlangıcı" Çev. Atilla Bağcı. *Türk Dünyası* 36 (2013): 9- 22.
- 📖 Çandarlıoğlu, Gülçin. *Uygur Devletleri Tarihi ve Kültürü (Çin Kaynakları ve Uygur Kitabelerine Göre)*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 2004.
- 📖 Ejderha Yiğit Uygur Halk Masalları. Yay. Haz. Abdurahim Ebey ve Eħmet Emin. Ürumçi: Şincang Halk, 2006.
- 📖 Ekici, Metin. "Anadolu Sahası Körođlu Anlatmalarında Kadın Tipler". *Millî Folklor* 44 (1999): 10-17.
- 📖 Eliade, Mircea. *Şamanizm*. Çev. İsmet Birkan. Ankara: İmge, 1999.
- 📖 Günay, Umay. "Masal". *Türk Dünyası El Kitabı*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1992: 3-20; 321-331.
- 📖 Hüvey Batur. *Uygur Halk Masalları*. Yay. Haz. Abdurahim Ebey ve Eħmet Emin. Ürumçi: Şincang Halk, 2006.
- 📖 İneyet, Alimcan. *Türk Dünyası Efsane ve Masallarında Bir Dev Tipi: Yal-mavuz/ Celmoğuz*. İzmir: Kanyılmaz, 2007.
- 📖 Jung, Carl Gustav. *Dört Arketip*. Haz. M. Bilgin Saydam. İstanbul: Metis, 2005.
- 📖 Kaplan, Mehmet. *Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar*. İstanbul: Dergâh, 2006.
- 📖 Kılıç Batur Uygur Halk Masalları. Yay. Haz. Abdurahim Ebey ve Eħmet Emin. Ürumçi: Şincang Halk, 2006.

- 📖 Şahin, Duygu Demirer. “Seçilmiş Grimm Masallarında Kadın Figürü”. *Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, YÖKSİS No: 357429, 2014.
- 📖 Sayın, Aslıhan ve Selçuk Aslan. “Duygudurum Bozuklukları ile Huy, Karakter ve Kişilik İlişkisi”. *Türk Psikiyatri Dergisi* 16. 4 (2005): 276-283.
- 📖 *Sevgi Maskesi. Uygur Halk Masalları*. Yay. Haz. Abdurahim Ebey ve Eşmet Emin. Ürümçi: Şincang Halk, 2006.
- 📖 Tarım, Osman İsmayil. *Uygur Şehirlik Çöçekliri Heçkide Tetkiçat*. Ürümçi: Şincang Üniversitesi, 2006.
- 📖 Uraz, Murat. *Türk Mitolojisi*. (II. Baskı). İstanbul: Düşünen Adam, 1994.
- 📖 *Uygur Halk Masalları 19*. Yay. Haz. Abdukiyum Turdi Turpan ve Abdurêşit İbrahim. Ürümçi: Şincang Halk, 2000.
- 📖 *Uygur Halk Masalları 2*. Yay. Haz. Ablimit Sadık. Ürümçi: Şincang Halk, 1999.
- 📖 *Uygur Halk Masalları 20*. Yay. Haz. Abdukiyum Turdi Turpan ve Abdurêşit İbrahim. Ürümçi: Şincang Halk, 2000.
- 📖 *Uygur Halk Masalları 3*. Yay. Haz. Tursun Lêtıp, Hoçeçmet Yunus, Tursun Zêrdin ve Micit Osman. Ürümçi: Şincang Halk, 1999.
- 📖 *Uygur Halk Masalları 4*. Yay. Haz. Siyit Zunun ve Abdurahman Mõmin. Ürümçi: Şincang Halk, 1999.
- 📖 *Uygur Halk Masalları 8*. Ürümçi: Şincang Halk, 1988.
- 📖 *Uygur Halk Masalları*. Yay. Haz. Abdurahim Ebey ve Eşmet Emin. Ürümçi: Şincang Halk, 2006.
- 📖 *Yarıl Taşım Yarıl Uygur Halk Masalları*. Yay. Haz. Abdurahim Ebey ve Eşmet Emin. Ürümçi: Şincang Halk, 2006.
- 📖 Zunun, Mehemmet ve Abdulkêrim Raçman. *Uygur Helk Égiz Edebiyatiniñ Asasliri*. Ürümçi: Şincañ Helk, 1982.